

УДК 94 (477).726.5

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/94-2-7>**Василь ХОМІЦЬКИЙ,**
*orcid.org/0000-0002-9505-7266**кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри української мови і літератури, історії та методики їх навчання
Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка
(Тернопіль, Україна) vasulko1973@gmail.com*

АВТОКЕФАЛЬНИЙ РУХ В ЗБОРІВСЬКОМУ ТА БЕРЕЖАНСЬКОМУ БЛАГОЧИННЯХ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ (1989–1990 РР.)

У статті вперше досліджується автокефальний рух на Тернопільщині, зокрема у Зборівському і частково у Бережанському районах. Цьогоріч виповнилося тридцять п'ять років із дня I Помісного собору УАПЦ КП (5–6 червня 1990 р.). Тривалість російсько-української війни, заставляє нас задуматися, чи це був правильний крок.

Звірства російських солдатів по відношенню до українців і українських воїнів, страшенні бомбардування жилих будинків, шкіл, садочків, лікарень, домів престарілих тощо. Звіряче ставлення росіян до українських військовополонених. А найбільше додає жаху, коли «священнослужителі рпц» просто на просто здавали «своїх» парафіян, передавали місце дислокації ЗСУ, різних об'єктів інфраструктури для катування і знищення. Це ті ознаки, які пересічний українець тепер усвідомлює і розуміє, що без незалежної української православної Церкви, не може бути незалежної України.

Керівництво рпц в кінці 80-х на початку 90-х років, свідомо протистояло процесам автокефалії в Україні, більше того був придуманий проєкт «автокефалія», який мав злитися із УАПЦ і зруйнувати її зсередини. Тому, у вище вказаний період спостерігалися конфлікти між православними, греко-католиками, поділ сімей за конфесійними ознаками, поділ сіл, вулиць, міст, упереджене ставлення до працівників за конфесійною приналежністю. Важко було священникам із шлюбами, бо кохання немає меж. Були чисельні випадки, коли наречений був з одної конфесії, а наречена з іншої. А ці конфесії були вороже налаштовані одна до одної. А що казати про їхні родини.

Особливо потрібно звернути увагу на відношення самих священнослужителів. Пересічний українець спостерігав за всіма цими процесами і диву давався, як відносяться між собою священнослужителі. Їхні взаємовідносини передавалися і парафіянам, бо останні казали, що так роблять священники.

На прикладі Зборівського благочиння, нам вдалося провести наукове дослідження автокефального руху. Дослідження проходило непросто, бо потрібно було провести інтерв'ю із очевидцями цих подій, на жаль, дехто із безпосередніх учасників цього руху відійшов вже у вічність. Але попри різні обставини, дослідження проведено. Більше того, благочиння мале, але надзвичайно дружнє.

Висловлюємо вдячність всім учасникам цього дослідження, бо засвідчуємо особливий період, який потрібно було не тільки прожити, але й проявити сміливість і мудрість, виваженість і патріотизм заради наступних поколінь і утвердження автокефальної української православної Церкви.

Ключові слова: автокефальний рух, УАПЦ, священник, благочинний, парафія.

Vasyl KHOMITSKYI,
*orcid.org/0000-0002-9505-7266**Candidate of Historical Sciences,**Senior Lecturer at the Department of Ukrainian Language and Literature, History and Methods of Teaching
Kremenets Regional Humanitarian and Pedagogical Academy named after Taras Shevchenko
(Ternopil, Ukraine) vasulko1973@gmail.com*

THE AUTOCEPHALIC MOVEMENT IN THE ZBORIV AND BEREZHANY PARISHES OF THE TERNOPIIL REGION (1989–1990)

This article is the first to examine the autocephalous movement in the Ternopil region, particularly in the Zboriv and, to some extent, Berezhany districts. This year marks the thirty-fifth anniversary of the First Local Council of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church (June 5–6, 1990). The duration of the Russian-Ukrainian war makes us wonder whether this was the right step.

The atrocities committed by Russian soldiers against Ukrainians and Ukrainian soldiers, the horrific bombing of residential buildings, schools, kindergartens, hospitals, nursing homes, etc. The brutal treatment of Ukrainian prisoners of war by Russians. And what is most horrifying is when “clergymen of the Russian Orthodox Church” simply handed over “their” parishioners, revealing the location of the Armed Forces of Ukraine and various infrastructure facilities for torture and destruction. These are the signs that the average Ukrainian now realizes and understands that without an independent Ukrainian Orthodox Church, there can be no independent Ukraine.

In the late 1980s and early 1990s, the leadership of the Russian Orthodox Church deliberately opposed the processes of autocephaly in Ukraine. Moreover, a project called "autocephaly" was devised, which was supposed to merge with the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church and destroy it from within. Therefore, during the above-mentioned period, there were conflicts between Orthodox Christians and Greek Catholics, families were divided along confessional lines, villages, streets, and cities were divided, and employees were treated with prejudice based on their religious affiliation. It was difficult for priests with marriages, because love has no boundaries. There were numerous cases when the groom was of one denomination and the bride was of another. And these denominations were hostile to each other. And what can we say about their families?

Particular attention should be paid to the attitude of the clergy themselves. Ordinary Ukrainians observed all these processes and were amazed at how clergymen treated each other. Their relationships were passed on to parishioners, because the latter said that this was how priests behaved.

Using the example of the Zboriv Deanery, we were able to conduct scientific research on the autocephalous movement. The research was not easy, as it required many different documents and interviews, and some of the direct participants in this movement have already passed away. But despite various circumstances, the research was carried out. Moreover, the deanery is small but extremely friendly.

We express our gratitude to all participants in this study, as we acknowledge a special period that required not only endurance, but also courage and wisdom, prudence and patriotism for the sake of future generations and the establishment of the autocephalous Ukrainian Orthodox Church.

Key words: autocephalous movement, UAOC, priest, dean, parish.

Постановка проблеми. З приємністю потрібно зазначити, що одинадцять парафій на історичній Зборівщині вкінці 80-х першими в Тернопільській області перейшли в УАПЦ. Цей крок здійснювали відважні, освічені і патріотично налаштовані православні священники. Низка з них були або однокурсниками, або просто разом навчалися в одному духовному навчальному закладі: Ленінградській академії рф. Немало важний факт, що частина священників була родом із сусідньої Львівської області і це давало їм можливість координувати свої дії.

На Тернопільщині про автокефалію, ще не знали, а у Львові чули. 19 серпня 1989 р. за старим стилем в день Преображення Господнього при великому здвигу народу, священник о. Володимир Ярема (патріарх Димитрій - 1993–2000 рр.) і його співробітник прот. Іван Пашуля зробили заяву і вийшли зі складу рпц. В той час о. Володимир говорив, «що замахнувся каменем на сонце», мотивуючи це, що структура рпц чимала. Цей крок у церковній історії назвали третім відродженням УАПЦ. Малий, історичний львівський храм ап. Петра і Павла став епіцентром автокефального руху в Україні.

Скориставшись цією подією священники Зборівського і Бережанського благочинь відвідали о. Володимира Ярему, для координації своїх дій, а відтак взяли благословення у єпископа Івана (Боднарчука). Їхні спільні і мудрі дії привели до результату і спокою на ввірених парафіях.

Аналіз дослідження. Про автокефальний рух у Зборівському і Бережанському благочиннях наукове дослідження проводиться вперше.

Мета статті передбачає донести до пересічного читача і дослідника про автокефальний рух і його особливості на Зборівщині і Бережанщині.

Виклад основного матеріалу. Духовне піднесення православних вірних в 1988 р. спричинив ювілей тисячоліття хрещення Київської держави. З боку державних інституцій була скасована інструкція «Про застосування законодавства про релігійні культу» (Закон, 1990: 813). Особливо в західних областях України, парафіяни встановлювали на церковних подвір'ях ювілейні хрести, а отці-настоятелі їх освячували при великому здвигу народу. Полум'яні проповіді священників, зрештували людські душі. Ювілей тисячоліття хрещення Київської держави наприкінці 80-х минулого століття, вніс корективи у державно-церковних відносинах. Українці впродовж віків виборювали своє право на незалежність як держави, так і Церкви. Ці чинники в кінці 80-х втілити в життя було непросто. Найперше на місцях далеко було до реалізації задуманого, бо кадри були вірні радянському режиму і крок вліво, чи вправо міг закінчитись плачевно для борців за справедливість. Надія волі жевріла і українці вичікували момент.

Для переважної частини віруючих українців, тема автокефалії була незнайомою і новою. Просвітницької роботи ніхто не проводив, та й часу було обмаль. Духовенство без волі керуючого архієрея не могло самочинно приймати рішення. І зміна церковної юрисдикції відбувалася тільки згідно благословення правлячого єпископа. На фасадах храмів в переважній більшості не було таблиць, на яких було зазначено приналежність релігійної організації до тої чи іншої юрисдикції. Парафіяни, які відвідували храм не здогадувалися до якої конфесії він належить. Тому, коли в 1989 р. розпочався автокефальний рух, переважна частина людей не розуміла його змісту.

Перші кроки в автокефалії зробила Львівщина, Івано-Франківщина, а згодом і Тернопільщина.

Саме і про рідну Тернопільську область буде наше дослідження.

Першими в Тернопільській області в автокефальну Церкву увійшла низка священників Зборівського деканату (Зборівського району, нині Тернопільського). Саме отець-декан Павло (Дудкевич) настоятель храмів Здвиження Чесного Животворящого Хреста Господнього с. Заруддя; арх. Михаїла с. Вірлів; Покрови Божої Матері с. Травотолоки; ап. Івана Богослова с. Озерянка; Введення в храм Пресв. Богородиці с. Храбузна; о. Ярослав (Гайдучок) настоятель храмів влкмц. Євстафія Плакиди с. Беримівці; св. Івана Богослова с. Кудобинці; св. влкмц. Юрія Переможця с. Мшана; Воскресіння Христового с. Кудинівці; мч. Параскеви П'ятниці с. Жуківці; о. Михайло (Михайлюк) (нині єпископ Закарпатський і Хустський Кирило) настоятель храму св. Трійці селище Залізіці; о. Ігор (Брегей) настоятель храмів: св. арх. Михаїла с. Чистопади; Успіння Божої Матері с. Ратищі; Чуда Михайлового в Хонах с. Піщане; о. Іван (Піріг) настоятель храмів влкмц. Димитрія Солунського с. Грабківці; каплиця Володимира і Ольги с. Млинівці; св. Миколая с. Метенів; Різдво Богородиці, с. Присівці; Покрови Божої Матері с. Тустоголови. Згодом о. Ігора (Пірога) переконали парафіяни і він перейшов в УГКЦ (Брегей, 2025: 1).

Входження до складу УАПЦ відбувалося не спроста. Лунали погрози в бік духовенства. Але де священник був авторитетом для своїх парафіян питання автокефалії сприймали з розумінням. Там де цього не спостерігалось, там відбувалася непоко́ра, залякування і врешті решт перехід до УГКЦ. Часто віруючі люди до кінця не усвідомлювали, що авторитет священника будується впершу чергу на його освіті, далі на його вихованні, переконанні, мікрокліматі в священничій сім'ї, патріотизмі і життєвому досвіді. І саме цей букет чеснот впливав на духовні почуття вірних.

Зборівщина надихала православних священників на боротьбу за автокефалію, адже це місце Зборівської битви (5-6 серпня 1649 р.), яка для гетьмана Богдана Хмельницького і козаків увінчалася перемогою. Простий український лю́д в XVII ст. втікаючи від свавілля поляків у глиб українських степів, робив це свідомо, щоб зберегти православному віру і дати військовий опір польській експансії. Зборівський мирний договір, засвідчив про початок відліку Козацької держави, адже він укладався між гетьманом Богданом Хмельницьким, який представляв Козацьку державу і польським королем Яном II Казимиром який представляв Річ Посполиту. Сам текст договору було надруковано трьома мовами: англійською, німецькою,

та французькою. Порізно в світі поставилися до цього міждержавного договору (Крип'якевич, 1985: 17–32).

В селах навколо м. Зборова та й в самому місті, донині є присутні залишки військових інженерних споруд і місця захоронення вбитих козаків. Зборівські церковні дзвіниці в день бою не тільки закликали на службу Бо́жу, але й своїм звуком дали знак козакам про початок битви. Тому в новітній час, коли виникла потреба у відродженні автокефальної Церкви, місцеві православні священники швидко організувалися і повчальні проповіді були тим церковним дзвоном, який закликав вірних парафіян до підтримки автокефальних процесів, які вже відбулися у Львові та в Івано-Франківську. Славні звичаї козаків неодноразово були темою до звернення у проповідях священників до парафіян (Бігус, 2008: 18–40).

За спогадами пані-матінки Олександри (Дудкевич), восени 1989 р. одного вечора, парафіяни зателефонували до о. Павла (Дудкевича) і повідомили, що підписи зібрані і вони готові перейти в УАПЦ. Це була колосальна праця отця-настоятеля. Душпастир своїми проповідями, а також не мало важний факт, те що священник був родом із Львівщини, переконливо вплинув на думку парафіян (Дудкевич, 2025: 1).

Подібні дії священників і парафіян спостерігалися і на інших парафіях благочиння. Так 24 листопада 1989 р. Зборівське благочиння перейшло в УАПЦ (Сіверський, 2025: 1). На той час, до його складу входило чотири православних священники із одинадцятьма парафіями (селами) (Послужний, 1989: 1–4).

Зборівський благочинний о. Павло (Дудкевич) народився 15 листопада 1958 р. в с. Пікуловичі Львівської області. Закінчив Львівський поліграфічний інститут, а згодом Ленінградську академію. В 1988 р. в с. Заруддя розпочав священничу службу. Понад шість разів за місцем проживання, обирався парафіянами депутатом до Зборівської районної ради від партії БЮТ (Парацій, 2025: 1). Прот. Павло очолючи Зборівський деканат вів послужний список на бланку Тернопільсько-Буцацької єпархії УАПЦ, в якому зазначалися парафії (села), назва храму, коли храмове свято, в якому році збудований, кількість дворів, відсоткове відношення православних і греко-католицьких віруючих, найближчі храми, прізвище священника-настоятеля парафії, рік народження, дата хіротонії (висвячення), адреса і контактний номер телефону (Послужний, 1989: 1–4).

У с. Заруддя Зборівського району розташований храм в честь Здвиження Чесного Животво-

рящого Хреста Господнього, який було збудовано в 1911 р. (Бігус, 2008: 293). Престольне свято 14 вересня. В селі на кінець 80-х було 135 дворів: з них 90 православні віруючі і 10 греко-католики. Найближчий храм в с. Озерянка. Очолював парафію священник Павло (Дудкевич). Хіротонія звершена 17 лютого 1985 р. Окрім цього села о. Павло обслуговував ще с. Озерянку, Травотолоки, Вірлів (Послужний, 1989: 1–4).

У с. Озерянка Зборівського району розташований храм ап. Івана Богослова, храмове свято 26 вересня. Храм був збудований в 1905 р. (Бігус, 2008: 359). В селі було 140 дворів, з них 90 православних і 10 греко-католиків. Найближчий храм в с. Заруддя (Послужний, 1989: 1–4).

У с. Травотолоки Зборівського району розташований храм Покрова Пресв. Богородиці, храмове свято 1 жовтня. Храм побудований в 1909 р. (Бігус, 2008: 394). В селі налічувалося 100 дворів, з них 95 православні і 5 греко-католики. Найближчий храм в с. Заруддя (Послужний, 1989: 1–4).

У с. Вірлів Зборівського району розташований храм арх. Михаїла, храмове свято 8 листопада. Храм побудований в 1924 р. (Бігус, 2008: 257). У селі налічувалося 100 дворів, з них 70 православні і 30 баптисти. Найближчий храм в с. Храбузна (Послужний, 1989: 1–4).

У с. Беримівці Зборівського району розташований храм великомученика Євстафія Плакиди. Храмове свято 20 вересня. Храм збудований в 1909 р. (Бігус, 2008: 237). У селі налічувалося 120 дворів мешканці яких себе відносили до православних. Найближчий храм в с. Кудинівці. Парафію очолював прот. Йосиф (Пайкуш) 4 грудня 1955 р. народження. Хіротонію отримав 17 лютого 1991 р. Окрім села Беримівці о. Йосиф очолював ще села Кудобинці і Мшана (Послужний, 1989: 1–4).

У с. Кудобинці Зборівського району розташований храм ап. Івана Богослова. Храмове свято 20 вересня. Храм побудований в 1905 р. (Бігус, 2008: 293). В селі налічувалося 120 дворів, з них 80 православні і 40 греко-католики. Богослужіння звершувалися почергово. Найближчий храм в с. Беримівці (Послужний, 1989: 1–4).

У с. Мшана Зборівського району розташований храм великомученика Юрія. Храм збудований в 1906 р. (Бігус, 2008: 338). В селі налічувалося 100 дворів, з них 80 православні і 20 греко-католики. Богослужіння звершувалися почергово. Найближчий храм в с. Жуківці (Послужний, 1989: 1–4).

У селищі Залізці розташований храм в честь св. Трійці. Храмове свято святкується на другий день Зелених свят (Духів день). Храм збудований в 1926 р. (Павлишин, 2023: 24–30). В селищі налі-

чувалося 400 дворів: 100 православних і 300 греко-католиків. Настоятель прот. Михайло (Михайлюк) 5 грудня 1963 р. Хіротонію отримав 19 липня 1989 р. Найближчий храм в с. Чистопади (Послужний, 1989: 1–4).

У с. Чистопади розташований храм арх. Михаїла, храмове свято 8 листопада. Храм збудований в 1925 р. (Бігус, 2008: 414). В селі налічувалося 160 дворів, з них 60 православні і 60 греко-католики. В храмі з 1991 до 1995 рр. проводилися богослужіння почергово. Парафію із сіл Чистопади, Ратищі і Піщане очолював з лютого 1991 р. прот. Ігор (Брегей) 7 жовтня 1961 р. народження. Хіротонію отримав 14 листопада 1990 р. (Послужний, 1989: 1–4).

У с. Ратищі Зборівського району розташований храм в честь Успіння Богородиці, храмове свято 15 серпня. Храм збудований в 1896 р. (Бігус, 2008: 386). У храмі розміщена чудотворна ікона Божої Матері Ратищівська. В селі налічувалося 100 дворів, з них 95 православні і 5 греко-католики (Послужний, 1989: 1–4).

У с. Піщане Зборівського району розташований храм в честь Чуда арх. Михаїла. Храмове свято святкують 6 вересня. Храм збудований в 1923 р. В селі налічувалося 70 дворів, з них 50 православні і 20 греко-католики (Послужний, 1989: 1–4).

На Зборівщину о. Ярослава (Гайдучка) запросив служити о. Павло (Дудкевич). Вони обоє були родом із Львівщини, разом навчалися в Ленінградській семінарії. Священник Ярослав (Гайдучок) прийшов служити на Зборівщину в 1987 р. із сусідньої Збаражчини. Тисячоліття хрещення Київської держави згадує о. Ярослав вже святкував на Зборівщині. Обслуговував п'ять сіл: Беримівці, Кудобинці, Жуківці, Кудинівці і Мшану (Гайдучок, 2025: 1).

21 січня 1991 р. в Україні відбулася найбільша велелюдна акція ланцюг злуки «Українська хвиля». За своїми масштабами вона була найбільшою в Європі. Українці взяли за руки від Києва до Львова, а це понад 700 км. Варто зазначити, що Львовом ця акція не закінчувалася. Епіцентром і перехрестям цих подій було місто Стрий. Від якого простягалися дороги живого ланцюга до Закарпаття і до Івана-Франківська, який у 1919 р. був столицею ЗУНРу. Ця акція в народі отримала назву «Живий ланцюг» і була присвячена 71-й річниці Акта Злуки УНР і ЗУНР. Акція відбувалася в неділю 21 січня 1990 р., щоб по можливості зібрати максимум людей. Маршрут живого ланцюга пролягав повз курган Козацької могили поруч із м. Зборів. (Петришин, URL: <https://>

uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/sichen/21/1990-symvolichnyy-lancyug-zluky-ukrayinska-hvylya-vid-kyueva-do-lvova).

У цей день було заплановано освячення хреста на Козацькій могилі. Тут зібралося керівництво Зборівського району і чисельне духовенство із парафіянами. Священнику Ярославу (Гайдучку) випала честь освятити хреста на Козацькій могилі. А згодом панотець виявив бажання звернутися до присутніх із проповіддю. Священнику Ярославу (Гайдучку) не хотіли дати мікрофон, але панотець вирвав з рук і звернувся до присутніх із словом-проповіді. «...Наша дума, наша пісня не вмре не загине. От де люди наша слава, слава України...» такими словами звернувся панотець до присутніх і рукою показав на новоосвячений хрест на Козацькій могилі. У проповіді панотець звернув увагу на Зборівську битву і її значення, зазначив скільки полягло невинних козаків за українську землю. Але цей час був не дуже сприятливий, бо розпочалися міжконфесійні конфлікти між греко-католиками і православними. І біля Козацької могили о. Ярославу нагадали і спробували залякати, що тут є присутні греко-католики і тепер ви вже отче не будете спати з відкритими вікнами... Але священник не розгубився і вслід відповів, що він нікого не боїться і спить з відкритими вікнами. Недоброзичливіці почали вивчати обстановку навколо помешкання священника в с. Беримівці. А вже через два дні після проповіді вночі, коли були перебої з електрикою, вирішили прийти до о. Ярослава (Гайдучка) і помститися за гомілію на Козацькій могилі в м. Зборові. Їх було п'ятеро (Гайдучок, 2025: 1).

Тиснули на жаль: «Отче відкрийте біда, отче відкрийте біда»... так серед ночі зверталися до священника нібито парафіяни. Отець знаючи парафіяльне життя вирішив спішити на допомогу, наближався до вхідних дверей, щоб відкрити. За дверима почув розмову: «чого Ви отче так не сміло відкриваєте двері, ніби когось боїтеся». Але отче відповів: «А кого я маю боятися. Що я комусь, щось погане зробив...» І тут посипалась інфективна лексика. Тоді один з них вхопив священника за горло і почав душити. Два рази священника нападник вдарив кастетом в області грудей і голови. Кров обливала тіло душпастиря, а інший нападник замахнувся сокирою, але вона тричі застрягла у верхній частині рами дверей і до сьогодні на одвірках церковної хати залишився знак. А тоді обухом сокири вдарили в голову священника Ярослава. Але панотець почав боротись і викинув з хати нападника. Священник кликав на допомогу: «Люди! Люди! Але ніхто не прийшов, бо спали» (Гайдучок, 2025: 1).

Згадує панотець, що це була перша година ночі. Нападники повтікали, а закровавлений священник поспішив до найближчої сусідньої хати. Парафіянка відкрила двері, наробила крику, викликала міліцію. Священника швидко доставили до Зборівської районної лікарні. Там попросили віддати закровавлену майку. Священник сподіваючись на об'єктивне розслідування, майку віддав. А згодом душпастиря міліція почала звинувачувати, що це він сам зробив (Гайдучок, 2025: 1).

З болем на душі про цей інцидент згадує о. Ярослав (Гайдучок). Однокурсники о. Ярослава, які служили у Львові, звернулися до нього, щоб він залишив цю парафію. Бо в подальшій службі, тут життя не буде. Парафіяни до священника ставилися люб'язно і дуже просили, щоб священник їх не покидав (Гайдучок, 2025: 1).

Коли священник виїжджав із с. Беримівці, люди перегородили йому дорогу. Пані-матінку пропустили, а священника ні. Тоді отче Ярослав почав просити, щоб люди не розлучали його з дружиною. Після звернення панотця до віруючих, з болем на душі парафіяни відпустили улюбленого пастиря. Після Зборівщини о. Ярослав продовжив священниче служіння спочатку у м. Жовква, а згодом у с. Осталовичі Перемишлянського району на Львівщині (Гайдучок, 2025: 1).

Цей інцидент негативно вплинув на релігійну ситуацію в Зборівському районі, та й в Тернопільській області загалом. Тривалий час ніхто із священників не мав бажання служити в с. Беримівці. Аж згодом виявив бажання о. Йосиф (Пайкуш) і 1 травня 1991 р. прийшов звершувати душпастирське служіння. Статут на парафію Кудобинці №180 отримали 24 липня 1991 р. (Статут, 1991: 1–4). Статут на парафію Кудинівці св. Воскресіння отримали 24 липня 1991 р. (Статут, 1991: 1–4). Статут на парафію Мшана отримали 24 липня 1991 р. (Статут, 1991: 1–4). Статут на парафію Беримівці отримали 24 липня 1991 р. (Статут, 1991: 1–4).

Біля Козацької могили у Зборові в 1990 р. започаткувався автокефальний рух. Вже тоді мешканці противилися слову місцевого керуючого єпископа УПЦ МП. Проводили історичні розвідки, хто був більш патріотичний у конфесійному плані: греко-католики, чи православні. І в результаті дослідження прийшли до висновку, що в до унійний і після унійний періоди, православні віруючі і духовенство, були патріотично налаштованими. Громадськість розуміла вже тоді, що відроджувати незалежну Україну без незалежної Церкви призведе до краху (Брегей, 2025: 1).

Про утвердження українського православ'я в с. Чистопади, Ратищі та Піщани згадує митрофор-

ний протоієрей Ігор (Брегей). З 1980 р. до 1991 р. на даних парафіях звершував служіння прот. Петро (Жаровський). Парафіяни за час його служіння привикли до пастиря. Він для парафіян був авторитетом і коли розпочалися міжконфесійні протистояння, переважна більшість парафіян була із пастирем. До його приходу на цю парафію, деякий час служив о. Миколай (Вдовин), він був сватом владики Василя (Боднарчука) (Брегей, 2025: 1).

В с. Ратищі в храмі Успіння Божої Матері знаходилася чудотворна ікона Ратищівської Божої Матері. Церковний актив: старший брат, скарбник і старша сестриця виявили бажання звернутися до настоятеля о. Ігоря (Брегея) перейти в УГКЦ, на що панотець відмовив. Згодом розпочалися судові слухання, які довели аж до Верховного Суду України, але завдяки інформації, яка знаходилася у старовинному катехизмі про Ратищівський храм, рішення суду було в користь православної громади с. Ратищі (Брегей, 2025: 1).

В катехизмі зазначалося, що храм Успіння Божої Матері в с. Ратищі, був збудований на землі польської шляхтичанки графині Марії Цінської римо-католицького сповідання, яка мала право патронату приватного. Керуючий єпископ направив графині священника, а вона його призначала і встановлювала певну пожертву на його утримання, або відкликала. Тому пересічний мешканець села не міг впливати на стан церковних справ (ДАТО, ф. 231. оп. 6. спр. 759).

В с. Чистопади після закладення каменя під дзвіницю біля місцевого храму арх. Михаїла о. Ігорем (Брегеєм) весною 1992 р. на подвір'ї приборства стався бунт парафіян. Коли настоятель ступив на подвір'я, його ніхто не чіпав. І тільки закрив двері в хату, як хтось намірився ввірватися в коридор будинку, але на дверях був ланцюжок і задумане бунтарям не вдалося втілити. Тоді інша парафіянка жбурнула каменем у вікно парафіяльної хати. Дружина панотця Христина вже була на восьмому місяці вагітна, окрім священника в хаті ще були малі діти, ніхто не злякався, але були насторожені. Отець швидко зреагував і викликав швидку, яка їх доставила до Залозецької лікарні. Отець Ігор Брегей наголошує у своєму інтерв'ю: «Віру зберегли, а культуру втратили...». Священник немає на нікого злоби, навпаки закликав, що дану статтю будуть читати, «як одні, так і другі», тому ми стараємося не посварити, а навпаки показати і навчити, щоб подібного не робили (Брегей, 2025: 1).

Статути на парафії сіл Чистопади (Статут, 1991: 1–4), Ратищі (Статут, 1991: 1–4) і Піщани (Статут, 1991: 1–4), отримали 24 липня 1991 р.

22 грудня 1990 р. на парафію смт. Залізці владикою Васиєм (Боднарчуком) був направлений о. Михайло (Михайлюк). В цей день у храмі Трійці відбулася дияконська хіротонія о. Василя (Стефанишина). До цього часу на парафії служив прот. Миколай (Цап) переходити в автокефальну Церкву він не хотів, тому змушений був полишити дану парафію і поїхав на службу в далекий Сибір рф (Єпископ Кирило, 2025: 1). Прот. Михайло (Михайлюк) очолив парафію в Залізцях і з першого дня почав підтримувати автокефальний рух на Зборівщині, а згодом і на Бережанщині. Громада отримала статут УАПЦ КП 24 липня 1991 р. (Статут, 1991: 1–4).

На початку 90-х в Зборові о. Михайлом (Михайлюком) настоятелем храму Трійці Залізці, був освячений хрест на місці, яке готувалося під будівництво храму Спаса на крові. Про цю подію стривожено згадує о. Ігор (Брегей) і називає її авантюрою. Бо Зборівська битва була переможною, а Спас на крові це храм в Петербурзі в якому під час богослужіння вбили імператора Олександра II. В ті часи між священниками Зборівського благочиння відбулося замішання, зіткнення двох духовних освіт: російської (імперської, державної) і української (церковної). У цій дискусії остання перемогла. В ці роки, коли відроджувався автокефальний рух не можна було змішувати із імперською політикою. Цей хрест так і донині стоїть у полі, немовби згадує про події 90-х, але ніякого будівництва храму на цьому місці так і не відбулося (Брегей, 2025: 1).

Беручи інтерв'ю 7 серпня 2025 р. у владики Кирила (Михайлюка) єпископа Ужгородського і Хустського відносно зборівського хреста та закладення каменя під будівництво храму у м. Зборові, ми дізналися про те що назву Спас на крові присвячували до свята муч. Макавейських 14 серпня і з московським імперіалізмом не було нічого спільного. Але назва деяких священників і громадськість насторожувала і провокувала, бо пов'язувала із смертю імператора Олександра II (Єпископ Кирило, 2025: 1).

У Зборові питання храму могло вирішитися позитивно, як зазначає прот. Василь (Сенчишин), голова Зборівської міськради Шевчук О. П. пропонував православним священникам для храму римо-католицький костел. Але для цього потрібно було зареєструвати православну релігійну громаду, звернутися із відповідним проханням на сесію міськради, але на жаль тоді Зборівський благочинний прот. Павло (Дуткевич) не зробив ніяких дій. Цим скористалася греко-католицька громада, якій і передали відповідну культову споруду. (Сенчишин, 2025: 1).

Овіяне козацькою славою місто Зборів три-чотири десятиліття було позбавлене православного спільнотного життя. Релігійна громада була зареєстрована 6 грудня 1991 р. Міська рада православної громади виділила земельну ділянку під будівництво храму по вулиці Козацькій влітку 1992 р. На цій ділянці о. Ярославом (Пирогом) був освячений хрест під будівництво храму в честь влкмч. Димитрія Солунського. Камінь під будівництво храму був закладений архієпископом Тернопільським і Буцацьким Нестором (Писиком) 8 листопада 2014 р. (Венгер, 2025: 1).

Релігійна громада малочисельна і їм було надзвичайно важко зводити храм. Але знайшлися жертводавці і храм влкмч. Димитрія Солунського сьогодні ще не введений у експлуатацію, але вже збудований. Будівництво храму було завершено 20 серпня 2019 р. Православна громада звершує богослужіння у пристосованому приміщенні, але у цієї спільноти відкрилося друге дихання. Бо нещодавно у храм митрополитом Тернопільським і Кременецьким Нестором (Писик) подаровано ікону і часточку мощей святого митрополита Київського і всієї України Рафаїла Заборовського (XVIII ст.), який походить із Зборова (Парафія, URL: <https://opendatabot.ua/c/23586801>).

Славна пам'ять про отця-благочинного Павла (Дуткевича) заставила задуматися над подіями 80–90 рр. Вони були не простими. Мала кількість православних священників у Зборівському районі звершували богослужіння і їх часто надихав легендарний душпастир. Але 20 жовтня 2021 р. прот. Павло (Дуткевич) відійшов у вічність і був похований у рідному с. Пікуловичі на Львівщині. Пам'ять із роду в рід, а його незабутнє служіння на історичній Зборівщині буде не тільки увіковічене у пам'яті, але й у слові (Парацій, 2025: 1).

У Бережанському благочинні автокефальний рух серед місцевого православного духовенства був більш масовий. Бережанський благочинний о. Іван

(Пилипишин) 6 листопада 1989 р. зробив збори благочиння в Бережанах, на яких були прийняті відповідні рішення відносно автокефалії Церкви. 26 листопада 1989 р. Бережанське благочиння перейшло в УАПЦ, а це 24 священники із ввіреними парафіями. Це були всі села Бережанського району (тоді Підгаєцький район був у складі Бережанського) окрім, с. Нараїв (Сіверський, 2025: 1).

Непросто було священникам втілювати ідею автокефалії на ввірених парафіях у Бережанському благочинні. Були скандали, конфлікти, зневага і залякування. Але глибока віра в Бога давали сили долати страх і перемагати зло. Сьогодні священники і парафіяни гордяться своїм духовним подвигом. Їхній патріотизм, це є найвище, що може бути у цьому світському житті.

Висновок. Поширення автокефалії у Зборівському та Бережанських благочиннях завдячується авторитетним і мудрим наставникам-священникам, які були патріотами і глибоко віруючими українцями.

Недостатнє духовне виховання і освіченість у релігійних і світських питаннях, в кінці 80-х на початку 90-х засвідчили своїми конфліктними діями, а подекуди і криміналом.

Відродження батьківської православної віри допомогло деяким парафіям зберегти спокій і впевненість в собі. Там де цього не вдалося досягти, мешканці сіл змушені були розділитися, конфліктувати, будувати нові храми, які точно в їхніх селах були зайвими. Адже в майбутньому їх потрібно буде утримувати, реставрувати, а сільське населення має тенденцію до зменшення.

Окрім цього було виявлено, що запізнелі рішення Зборівського благочиння негативно вплинули, як на створення релігійної громади в історичному місті Зборові, так і на забезпечення культовою спорудою православних віруючих, що призвело до будівництва храму надзвичайними зусиллями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бігус М. Зборівщина: історія і сьогодення: Історико-краєзнавчий нарис. Укл. М.Б. Бігус. Тернопіль: Воля, 2008. 480 с. С.18–40.
2. Брегей І. Інтерв'ю з о. Ігорем Брегеєм 6 серпня 2025 р. С. 1. Власний архів прот. Василь Хоміцький.
3. Брегей І. Спогади о. Ігоря Бригея про пастирське служіння на ввірених парафіях Чистопати, Ратищі, Піщани 11 серпня 2025 р. С. 1. Власний архів прот. Василя Хоміцького.
4. Венгер А. Спогади о. Андрія Венгера 21.12.2025 р. С. 1. Власний архів прот. Василя Хоміцького.
5. Гайдучок Я. Інтерв'ю з о. Ярославом (Гайдучком) 10 серпня 2025 р. С. 1. Власний архів прот. Василя Хоміцького.
6. ДАТО. Ф.231. Оп.6. Спр.759.
7. Дудкевич Олександра. Спогади пані-матінки Олександри Дудкевич (5.08.2025 р.). С. 1. Власний архів прот. Василя Хоміцького.
8. Єпископ Кирило (Михайлюк). Інтерв'ю з єпископом Ужгородським і Хустським Кирилом (Михайлюком) 7 серпня 2025 р. С. 1. Власний архів прот. Василя Хоміцького.
9. Закон Союза Советских Социалистических Республик «О свободе совести и религиозных организациях». Ведомости Съезда народных депутатов СССР и Верховного Совета СССР. 1990. № 41. С. 813.

10. Крип'якевич І.П. Коротка історія Зборова до початку XIX віку. Над берегами Серету, Стрипи і Золотої Липи. Зборівщина: історико-мемуарний і літературний збірник. Наукове товариство ім. Т. Шевченка. Том XXXVIII.–Торонто-Нью-Йорк-Париж-Сідней: Harmony Printing Limited, 1985. С.17–32.
11. Сіверський І. Спогади прот. Івана Сіверського (11.08.2025 р.). С. 1. Власний архів прот. Василя Хоміцького.
12. Павлишин А., Ільчишин, В. Церква святої Трійці в Залізцях: історія і датування. Літопис Волині. 2023. № 29. С. 24–30.
13. Парафія Димитрія Солунського м. Зборів Зборівського району Тернопільської єпархії ПЦУ. URL: <https://opendatabot.ua/c/23586801> (дата звернення: 20.12.2025 р.).
14. Парацій О. Інтерв'ю з Олександром Парацієм 11 серпня 2025 р. С. 1. Власний архів прот. Василя Хоміцького.
15. Петришин І. 1990 – символічний ланцюг злуки «Українська хвиля» від Києва до Львова. URL: <https://uin.gov.ua/istorychnyy-kalendar/sichen/21/1990-symvolichnyu-lancyug-zluku-ukrayinska-hvylya-vid-kyuева-do-lvova> (дата звернення: 07.12.2025 р.).
16. Послужний список Зборівського деканату Тернопільсько-Бучацької єпархії 1989–1998рр. С. 1–4. Власний архів прот. Миколи Пайкуша.
17. Сенчишин В. Інтерв'ю з прот. Василем Сенчишиним 15 грудня 2025 р. С. 1. Власний архів прот. Василя Хоміцького.
18. Статут парафії Кудобинці храм св. Ап. Івана Богослова Зборівського благочиння Тернопільської єпархії УАПЦ №180 від 24 липня 1991 р. С. 1–4. Храм ап. Івана Богослова с. Кудобинці, Зборівського району.
19. Статут парафії Кудинівці храм св. Воскресіння Зборівського благочиння Тернопільської єпархії УАПЦ №180 від 24 липня 1991 р. С. 1–4. Власний архів прот. Миколи Пайкуша.
20. Статут парафії Мшана храм св. влкмч. Юрія Переможця Зборівського благочиння Тернопільської єпархії УАПЦ №180 від 24 липня 1991 р. С. 1–4. Храм св. влкмч. Юрія Переможця Зборівського району.
21. Статут парафії Беримівці храм св. влкч. Євстафія Зборівського благочиння Тернопільської єпархії УАПЦ №180 від 24 липня 1991 р. С. 1–4. Храм св. влкч. Євстафія Зборівського району.
22. Статут парафії Піщани храм чудо арх. Михаїла Зборівського благочиння Тернопільської єпархії УАПЦ №180 від 24 липня 1991 р. С. 1–4. Храм Чуда арх. Михаїла с. Піщани Зборівського району.
23. Статут парафії Чистопади храм св. Арх. Михаїла Зборівського благочиння Тернопільської єпархії УАПЦ №180 від 24 липня 1991 р. С. 1–4. Храм св. арх. Михаїла Зборівського району.
24. Статут парафії Ратищі храм Успіння Божої Матері Зборівського благочиння Тернопільської єпархії УАПЦ №180 від 24 липня 1991 р. С. 1–4. Храм Успіння Божої Матері с. Ратищі Зборівського району.
25. Статут парафії міста Заложці храму Пресвятої Трійці Зборівського благочиння Тернопільсько-Бучацької єпархії УАПЦ № 180 від 24 липня 1991 р. С. 1–4 с. Залізці Зборівського району.

REFERENCES:

1. Bihus M. (2008) Zborivshchyna: istoriia i sohodennia: Istoryko-kraieznavchyi narys. [Zborivshchyna: history and present day: Historical and regional essay]. Ukl. M.B. Bihus. Ternopil: Volia, 2008. 480 s. S.18–40. [in Ukrainian].
2. Brehei I. (2025) Interviu z o. Ihorem Breheiem 6 serpnia 2025 r. [Interview with Father Igor Bregey on 6 August 2025]. S. 1. Vlasnyi arkhiv prot. Vasyl Khomitskyi. [in Ukrainian].
3. Brehei I. (2025) Spohady o. Ihoria Bryheia pro pastyrskе sluzhinnia na vvirenykh parafiiakh Chystopady, Ratyshchi, Pishchany 11 serpnia 2025 r. [Memories of Father Igor Brygey about his pastoral ministry in the parishes of Chystopady, Ratyshche, and Pishchany 11 August 2025]. S. 1. Vlasnyi arkhiv prot. Vasyliа Khomitskoho. [in Ukrainian].
4. Venher A. (2025) Spohady o. Andriia Venhera 21.12.2025 r. [Memories of Father Andriy Venger, 21 December 2025]. S. 1. Vlasnyi arkhiv prot. Vasyliа Khomitskoho. [in Ukrainian].
5. Haiduchok Ya. (2025) Interviu z o. Yaroslavom (Haiduchkom) 10 serpnia 2025 r. [Interview with Father Yaroslav (Haiduchok) on 10 August 2025]. S. 1. Vlasnyi arkhiv prot. Vasyliа Khomitskoho. [in Ukrainian].
6. DATO. [DATO]. F.231. Op.6. Spr.759. [in Ukrainian].
7. Dudkevych Oleksandra. (2025) Spohady pani-matinky Oleksandry. (5.08.2025 r.). [Memories of Mrs. Alexandra Dudkevich 5.08.2025]. S. 1. Vlasnyi arkhiv mytrofornoho prot. Vasyliа Khomitskoho. [in Ukrainian].
8. Yepyskop Kyrylo (Mykhailiuk). (2025) Interviu z yepyskopom Uzhhorodskym i Khustskym Kyrylom (Mykhailiukom) 7 serpnia 2025 r. [Interview with Bishop Kirill (Mikhailuk) of Uzhhorod and Khust on 7 August 2025]. S. 1. Vlasnyi arkhiv prot. Vasyliа Khomitskoho. [in Ukrainian].
9. Zakon Soyuza Sovetskih Sotsialisticheskikh Respublik «O svobode sovesti i religioznyih organizatsiyah». [Law of the Union of Soviet Socialist Republics 'On Freedom of Conscience and Religious Organisations']. Vedomosti S'ezda narodnyih deputatov SSSR i Verhovnogo Soveta SSSR. № 41. S. 813. [in Russian].
10. Krypiakevych I.P. (1985) Korotka istoriia Zborova do pochatku KhKh viku. Nad berehamy Seretu, Strypy i Zolotoi Lypy. Zborivshchyna: istoryko-memuarnyi i literaturnyi zbirnyk. [A brief history of Zboriv until the beginning of the 19th century on the banks of the Seret, Strypa and Zolota Lipa rivers. Zboriv region: historical, memoir and literary collection]. Naukove tovarystvo im.T.Shevchenka. Tom KhKhKhVIII.–Toronto-Niu-York-Paryzh-Sidnei: Harmony Printing Limited, S.17-32. [in Ukrainian].
11. Siverskyi I. (2025) Spohady prot. Ivana Siverskoho.(11.08.2025 r.). [Memories of Ivan Siverskyi (11 August 2025)]. S. 1. Vlasnyi arkhiv prot. Vasyliа Khomitskoho. [in Ukrainian].
12. Pavlyshyn A., Ilchyshyn, V. (2023) Tserkva sviatoi Triitsi v Zaliztsiakh: istoriia i datuvannia. [The Holy Trinity Church in Zaliztsi: history and dating]. Litopys Volyni. 2023. № 29. S. 24–30. [in Ukrainian].

13. Parafia Dymytrii Solunskoho m. Zboriv Zborivskoho raionu Ternopilskoi yeparkhii PTsU. (1991) [Parish of Demetrius of Thessaloniki, Zboriv, Zboriv District, Ternopil Diocese, OCU]. *website*. URL: <https://opendatabot.ua/c/23586801> (дата звернення: 20.12.2025 r.). [in Ukrainian].
14. Paratsii O. Interviu z Oleksandrom Paratsiiem 11 serpnia 2025 r. [Interview with Oleksandr Paratsiy on 11 August 2025]. S. 1. Vlasnyi arkhiv prot. Vasylia Khomitskoho. [in Ukrainian].
15. Petryshyn I. (1990) 1990 – symvolichnyi lantsiuh zluky «Ukrainska khvylya» vid Kyieva do Lvova. [1990 – symbolic chain of unity ‘Ukrainian Wave’ from Kyiv to Lviv]. *website*. URL: <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/sichen/21/1990-symvolichnyy-lancyug-zluky-ukrayinska-hvylya-vid-kyieva-do-lvova> (data zvernennia:07.12.2025 r.). [in Ukrainian].
16. Posluzhnyi spysok Zborivskoho dekanatu Ternopilsko-Buchatskoi yeparkhii 1989–1998rr. (1989) [Service record of the Zboriv Deanery of the Ternopil-Buchach Diocese, 1989–1998]. S. 1–4. Vlasnyi arkhiv prot. Mykoly Paikusha. [in Ukrainian].
17. Senchyshyn V. (2025) Interviu z prot. Vasylia Senchyshyna 15 hrudnia 2025 r. [Interview with Prot. Vasyl Senchyshyn on 15 December 2025]. S. 1. Vlasnyi arkhiv prot. Vasylia Khomitskoho. [in Ukrainian].
18. Statut parafii Kudobyntsi khram sv. Ap. Ivana Bohoslova Zborivskoho blahochynnia Ternopilskoi yeparkhii UAPTs №180 vid 24 lypnia 1991 r. (1991) [Statute of the parish of Kudobintsy, Church of St. John the Theologian, Zboriv Deanery, Ternopil Diocese of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church No. 180 of 24 July 1991]. S. 1–4. Khram ap. Ivana Bohoslova s. Kudobyntsi, Zborivskoho raionu. [in Ukrainian].
19. Statut parafii Kudynivtsi khram sv. Voskresinnia Zborivskoho blahochynnia Ternopilskoi yeparkhii UAPTs №180 vid 24 lypnia 1991 r. (1991) [Statute of the parish of Kudynivtsi, Church of the Holy Resurrection, Zboriv Deanery, Ternopil Diocese of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church No. 180 of 24 July 1991]. S. 1–4. Vlasnyi arkhiv prot. Mykoly Paikusha. [in Ukrainian].
20. Statut parafii Mshana khram sv. vlmch. Yurii Peremozhtsia Zborivskoho blahochynnia Ternopilskoi yeparkhii UAPTs №180 vid 24 lypnia 1991 r. (1991) [Statute of the parish of Mshana, Church of St. George the Victorious, Zboriv Deanery, Ternopil Diocese of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church, No. 180, dated 24 July 1991]. S. 1–4. Khram sv. vlmch. Yurii Peremozhtsia Zborivskoho raionu. [in Ukrainian].
21. Statut parafii Berymivtsi khram sv. vlmch. Yevstafii Zborivskoho blahochynnia Ternopilskoi yeparkhii UAPTs №180 vid 24 lypnia 1991 r. (1991) [Statute of the parish of Berymivtsi, Church of St. Eustace of Zboriv, Deanery of the Ternopil Diocese of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church No. 180 of 24 July 1991]. S. 1–4. Khram sv. vlmch. Yevstafii Zborivskoho raionu. [in Ukrainian].
22. Statut parafii Pishchany khram chudo arkh. Mykhaila Zborivskoho blahochynnia Ternopilskoi yeparkhii UAPTs №180 vid 24 lypnia 1991 r. (1991) [Statute of the parish of Pishchany, Church of St. Michael Zborivsky, Deanery of the Ternopil Diocese of the UAOC No. 180 dated 24 July 1991]. S. 1–4. Khram Chuda arkh. Mykhaila s. Pishchany Zborivskoho raionu. [in Ukrainian].
23. Statut parafii Chystopady khram sv. Arkh. Mykhaila Zborivskoho blahochynnia Ternopilskoi yeparkhii UAPTs №180 vid 24 lypnia 1991 r. (1991) [Statute of the parish of Chystopady, Church of St. Archangel Michael Zborivsky, Deanery of the Ternopil Diocese of the UAOC No. 180 dated 24 July 1991]. S. 1–4. Khram sv. arkh. Mykhaila Zborivskoho raionu. [in Ukrainian].
24. Statut parafii Ratyshchi khram Uspinnia Bozhoi Materi Zborivskoho blahochynnia Ternopilskoi yeparkhii UAPTs №180 vid 24 lypnia 1991 r. (1991) [Statute of the parish of Ratyshchi, Church of the Dormition of the Mother of God, Zboriv Deanery, Ternopil Diocese of the UAOC, No. 180, dated 24 July 1991]. S. 1–4. Khram Uspinnia Bozhoi Materi s. Ratyshchi Zborivskoho raionu. [in Ukrainian].
25. Statut parafii mista Zalozhtsi khramu Presviatoi Triitsi Zborivskoho blahochynnia Ternopilsko-Buchatskoi yeparkhii UAPTs № 180 vid 24 lypnia 1991 r. (1991) [Statute of the parish of the city of Zalozhtsi, Church of the Holy Trinity, Zboriv Deanery, Ternopil-Buchach Diocese of the UAOC No. 180 dated 24 July 1991]. S. 1–4 s. Zaliztsi Zborivskoho raionu. [in Ukrainian].

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.12.2025

Дата публікації: 31.12.2025